

Sudár Balázs

Szövegvariációk a török ásik-költészetben*

(Esettanulmány)

A török énekmondók, az ásíkok költészete sok vonásában emlékeztet a magyar közköltészetre. A versek alapvetően szóban, énekelve terjedtek és terjednek ma is, többnyire hangszerkísérettel. A költők büszkén vállalják alkotásaikat, művésznévük kötelező jelleggel szerepel a kolofonokban. Nekünk, magyaroknak ez a kultúra többszörösen is érdekes. Részint a 16–17. századi magyar irodalom török kapcsolatai miatt, hiszen a hódoltságban ekkoriban virágzott az ásik-költészet. Másrészt a magyar közköltészet tanulmányozása során jól hasznosítható párhuzamot fedezhetünk fel benne. Tanulmányunk ez utóbbi kérdéskör egyetlen elemével, az ásik-versek szövegmegejtő erejével, illetve módosulásaival kíván foglalkozni.

Bár az első ismert ásíkok a 13. században működtek, lejegyzések jószerivel csupán a 16. századtól maradtak ránk. A kéziratos énekeskönyvek – törökül *dzsönk*-nek mondják – azonban csak a 19. században válnak általánossá, számuk ekkor szaporodik meg. E források összegyűjtésére, rendezésére Törökországban eddig nem történt kísérlet, a kutatások az éppen megvizsgálható kéziratok alapján – meglehetősen esetlegesen – zajlanak. Gyakran nem találkoznak a történettudomány, az irodalomtudomány és a néprajzi gyűjtőmunka eredményei sem. Így tehát annak ellenére, hogy az ásíkok kutatása nagy erővel folyik, az eredmények mérsékelten csepegnék.

Az ásik-költészet, formáit, előadásmódját tekintve az iszlám előtti török hagyományokból táplálkozik. A verseket mindig énekelve, hangszerkísérettel adják elő az arra hivatott – többnyire vándor – énekmondók, akik egyúttal egy sajátos török népi vallásosság, az alevi-bektasi hit szertartási zenészei is.¹ A versek a mester – tanítványi láncokon keresztül hagyományozódnak, de úgy tűnik, időben túlságosan messzire nem nyúlnak vissza: az ásíkok jobban szeretik saját verseiket előadni. Csak néhány kivételesen nagy hatású régi költő – például Karadzsaoglan, Pír Szultán Abdál vagy Sah Hatájí – versei forognak ma is közszájon.²

* A tanulmány az OTKA F 030866 számú pályázatának támogatásával készült.

1 A bektasikhoz I. Ágoston G. – Sudár B. 2002.

2 E jelenség értékelésénél azonban nem szabad elfelejtkeznünk az írott sajtó és a hanghordozók hatásáról: számos régi vers ezeken keresztül kerül be újra a repertoárba. A 20. század elején végzett gyűjtések alig-alig tartalmaznak századokkal korábbi verseket.

A költők szinte kizárólagosan egyetlen versformát használnak, az ún. *kosmát*. Ez mindig négysoros strófákból építkezik, melyek száma általában három és hat között ingadozik, de alkalmanként több tucatra is rúghat. A rímképlet kötött: *xaxa bbba ccca ddda...* stb. A versen végighúzódnó főrímmel (*a* betűvel jelölve) sokszor refrénsorrá hízik: *xAxA bbba ccca...* stb. Az első strófa gyakran kereszttrimes: *baba*. Megjegyzendő, hogy a vers utolsó strófájában a költő művésznévvel (*mahlasz*) megnevezi magát – ez alapján alkothatunk fogalmat a szerzőről. A művésznév használata ugyanakkor a költői öntudatot is mutatja: a szerző mintegy ráüti „pecsétjét” a versre. Formailag egyetlen szabadság létezik: a sorok hossza, amely többnyire 8 vagy 11 szótag. Ritkán előfordul a 7-es, a 18–19. században pedig viszonylag gyakorinak mondható a 15-ös is.

A sok szempontból kötött, stabilnak tűnő versek azonban folyamatosan módosulnak, az eredendő költői szándéknak nincs sok becsülete. Strófák maradnak ki, újabbak születnek: a szöveg állandóan módosul. A következőkben egyetlen török vers variálódásán keresztül próbálunk bepillantani e folyamatokba.

Bolond szív[em], ne szomorkodj, ne bánkódj
Aki sír, egyszer nevetni fog
Ne mondd, hogy a bosszú eléri az ellenséget
[Mert] mindenki szembesülni fog azzal, amit tett

Az Isten kedvéért vallást gyakorló hűségeselek
Istenüket megtalálják a lángoló szívűek
A hűtlen kedvesért epedő szerelmes
Néha-néha ilyen szomorú lesz

Amit szerelemnek neveznek, keskeny út az
Ama rózsabimbó megríkatja a fülemülét
Ha a kedvesnek volna szíve
Egyedül a szobába jönne

Régi szó ez, a kezdetektől mondatik:
A kedves pénzt akar, nem hallgatja meg a verset
Ha egy szépség gazdag kuncaftot talál
A szegényt másnapra halasztja

Kátibí szól, légy türelmes, közel s távol
Nincs, aki betartaná a só és a kenyér jogát
Vigyázz, meg ne csaljon e kor [legszebb] szívvrablója
Tüstént az arc[od]ba fog nevetni.³

Kiválasztott versünk – melynek egyik legteljesebb változatát közöltük feljebb ízelítőként – az ászik-költészet középtengelyébe esik. A legnépszerűbbnek számító 4×11-es formában íródott, öt versszakos. Rímelése hagyományos: *baba ccca ddda*

3 A Kátibí-2 jelzetű szöveg fordítása, török eredetijét l. a Függelékben.

eeea fffa. Témáját tekintve is átlagos: szerelmes vers – a szeretett személy hosszas megszólítása és dicsérete –, amely természetesen misztikus felhangokkal is olvasható. Számunkra azért érdekes, mert kilenc változata is a rendelkezésünkre áll:

1. Szerepel egy 15–17. századi költők verseit tartalmazó antológiában. Mivel ugyanitt egy szultánlista is olvasható, amelynek utolsó tagja, Musztafa, csak trónra lépésének évszámával (1695) szerepel, a kézirat feltehetőleg annak halála, 1703 előtt keletkezett. A kéziratot egyik tulajdonosa, Şükrü Filat után szokás megnevezni. (= Filat⁴)
 2. Egy másik változat egy Ankarában őrzött antológiából ismeretes. A közreadás alapján összeírásának kora nem állapítható meg. (= Ankar⁵)
 3. A harmadik változat egy Budapesten, az Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában őrzött antológiából származik. Bár a kézirat datálatlan, de legkésőbb a 19. században keletkezett, minthogy Szilágyi Dániel hagyatékaival került Budapestre 1886-ban. A '48-as emigráns már az 1850-es évektől gyűjtötte kéziratállományát. (= Budapest⁶)
 4. A negyedik változatot Kossuth Lajos titkára, László Károly jegyezte le a nyugat-törökországi Kütahyában 1851-ben. Véleményem szerint azonban nem hallomás után, hanem egy korábbi kézirat alapján dolgozott. A meglehetősen nehezen kibogarászható latin betűs lejegyzés filológiai problémáit másutt ismertetem, itt csupán a rekonstruált változatot közlöm, modernizált török helyesírással. (= Kütahya⁷)
 5. Hikmet Dizdaroğlu is közzétett egy változatot, sajnos forrás megjelölése nélkül. (= Dizdaroğlu⁸)
 6. A vers felbukkan egy másik költő, Erzurumlu Emrah költeményei között is. A kiadás sajnos ez esetben sem tartalmaz forrást. (= Emrah⁹)
 7. Ugyancsak olvasható a vers Kátibí verseinek kiadásában is. Forrásmegjelölés ebben sem szerepel. (= Kátibí-1¹⁰)
 8. Kátibí kiadásában szerepelnek egy másik változatnak a variációi is, „természetesen” forrásmegjelölés nélkül. (= Kátibí-2¹¹)
 9. A vers olvasható Ásik Ömer neve alatt is, forrásmegjelölés nélkül (= Ömer¹²)
- 4 A kézirat Şükrü Elçin birtokában. Kiadása: Elçin, Ş. 1988. 339. (no. 741.).
- 5 Ankara Milli Kütüphanesi, Cönk no 8. Kiadása: Elçin, Ş. 1988. 745. (no. 27.).
- 6 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Keleti Gyűjtemény, Török o. 71, 1a. Szilágyi Dániel tevékenységéhez lásd: Csorba Gy. – Sudár B. 2003.
- 7 Országos Széchényi Könyvtár, Quart. Turc. 6, 2. László Károly kéziratához: Sudár Balázs: László Károly török dalai (1850). In: *Függőkert* II. (megjelenés előtt).
- 8 Dizdaroğlu, H. 1947, 7–8.
- 9 Ural, O. 1984. 128.
- 10 [Ergun], S. N. é. n. 35–36. Érdekességképpen megemlítem, hogy a versnek e változata egy török vers-cserélő honlapra is felkerült, Ergun kiadása nyomán (http://www.şiirdefteri.com/Katibi/Deli_günöl_melul_olup).
- 11 [Ergun], S. N. é. n. 35–36.
- 12 Köprülü, F. 1940. 220–221.

A rendelkezésünkre álló kéziratok időben legkevesebb másfél évszázadot fognak át, a 17. század végétől legalább a 19. század közepéig ívelnek. A vers területi elterjedésről csak óvatosan nyilatkozhatunk. A László Károly-féle változat a nyugat-törökországi Kütahyához kötődik, Erzurumlu Emrah pedig Északkelet-Anatóliában működött és tett szert nagy népszerűsége. E két adat – éppúgy, mint a változatok nagy száma – a vers széles körű ismertségre vall. Szintén a népszerűsége, a költemény virágzó utóéletére utal, hogy négy különböző költő nevével énekelték: négyszer Gevheri, kétszer Kátibí, egy-egy alkalommal pedig Ásik Ömer és Erzurumlu Emrah neve olvasható bennük. (Egy változat nem tartalmaz művésznevet; már elindult a népdallá válás útján, melyet jól jelez kéziratbeli címe is: *türkü*, azaz népdal.)

Gevheri a 17. század egyik legjelentősebb énekmondója volt, kevés híján ezer vers maradt utána. Nem tartozott az igazi bektasi költők közé, hivatali pályát futott be, jelentős személyek mellett írnokoskodott, s megismerkedett a klasszikus műveltséggel is. Verseiben ezért ötvöződik a török hagyomány és a klasszikus (*díván*) költészet. Gyakorlatban ez annyit jelent, hogy költőnk a hagyományos versformákban hagyományos témákat ír meg, szókincse azonban jóval tudakosabb az átlagnál. Olyan ez, mintha a magyar költők verseiket latin kifejezésekkel tömték volna tele. Gevheri ezért kétarcú poéta: ismerték és olvasták az udvarban, a legműveltebb körökben – leginkább a 18–19. században –, ám dalait énekelték falusi vagy nomád környezetben is, verseinek dallama önálló stílust alkotott. Egyes versei egészen egyszerűek, mások viszont megfelelnek a díván-költészet szabályainak. Érdeklődéssel megjegyezzük, hogy a költő járt Magyarországon, s egy elesett egri aga emlékére siratóverset is szerzett.¹³

Ásik Ömer a 17. századi triász másik tagja. Nem egészen megbízható források szerint 1651-ben született a közép-anatóliai Konya városában. Gevherihez hasonlóan ő is megismerkedett az udvari műveltséggel, egy Serifí nevű költőtől vett irodalmi leckéket. Kezdetben Adlí néven klasszikus verseket is írt, de az ásik-hagyományok ápolásáról sohasem mondott le. A 18. században nagy karriert befutó, az ásik- és a klasszikus költészetet ötvöző *murabba* forma egyik első aktív használója. Életét katonaként élte, végigharcolta a 17. század végének nagy háborúit, ezek révén Magyarországon is megfordult. 1707 körül hunyt el.¹⁴

Kátibí szintén a 17. század közepén élt és alkotott, több versében is említi IV. Murad szultánt (1623–1640). Életrajzáról gyakorlatilag semmit sem tudunk.¹⁵

Erzurumlu Emrah az északkelet-törökországi Erzurum városának közelében, egy Tanbura nevű faluban született a 18–19. század fordulóján. Neveltetésében a naksibendi dervisrend játszott jelentős szerepet, így ő is a klasszikus mű-

13 Elçin, Ş. 1998. Albayrak, N. 1996. Hazai Gy. 1975. Sudár Balázs: *Török énekmondók a végeken. I. (Eger)* [Megjelenés előtt]. Versei magyarul: Hazai Gy. – Árpád I. (szerk.) 1961. 92–96.

14 Karahan, A. 1991. Ergun, S. N. 1936. Rásonyi L. 1970. Versei magyarul: Hazai Gy. – Árpád I. (szerk.) 1961. 97–103.

15 [Ergun], S. N. é. n. VII–XXVII. Tasnádi E. 1979. Versei magyarul: Hazai Gy. – Árpád I. (szerk.) 1961. 86–87.

veltségű énekmondók közé tartozik. Igazi vándordalnokként élt, egy ásik-iskola alapítójának tekintik, több jelentős tanítvány maradt utána. Élete utolsó éveit a szintén kelet-törökországi Niksarban töltötte, ott halt meg 1860 körül. Verseit már 1916-ban kiadták.¹⁶

A szerzők köre egyértelműen a 17. század felé mutat. Gevheri és Ásik Ömer a kor legjelentősebb költői, s valamivel idősebb kortársuk, Kátibi is nagy tiszteletnek örvendett. Hasonlíthatnak abban is, hogy mindhárman kapcsolatba kerültek az oszmán klasszikus műveltséggel. A „kakukktojás” tehát Erzurumlu Emrah, aki semmiképpen sem lehet az eredeti vers szerzője, minthogy az már születése előtt száz évvel is lejegyzésre került. Nagy valószínűséggel kizárhatjuk Ásik Ömert is. Részint azért, mert a neve alatt csak egyszer bukkan fel a vers, másrészt azért, mert az „ó” kolofon-strófája magában áll, egyedi alakot mutat. Bár e versszakban rengeteg a variáció, ez a változat áll a legtávolabb a többiektől, amelyből arra következtethetünk, hogy utólagos átalakítás eredménye. Kátibi és Gevheri közül a mérleg nyelve az utóbbi felé látszik hajlani a neki tulajdonított változatok nagy száma és nagy változatossága miatt. Óvatosan kell azonban eljárni: új kéziratok bármikor felbukkanhatnak.

A strófák

A rendelkezésünkre álló kilenc szövegváltozat számos ponton eltér egymástól. A különbségek több szinten – a strófák, a sorok, a gondolati egységek és a szavak szintjén – jelentkeznek. Minden variáns négy, illetve öt strófából áll. A versszakok meglepően egységes képet mutatnak, hiszen a számos kisebb-nagyobb eltérés ellenére csupán öt alapvariációra mennek vissza. (Ezeket az általam legjobbnak tartott változat kezdő szavaival, kis kapitális betűtípussal jelölöm.)

DELI GÖNÜL: Ankara, Budapest, Kütahya, Dizdaroğlu, Kátibi-1, Kátibi-2, Emrah, Ömer.
HAKK İÇİN: Filat, Ankara, Budapest, Kütahya, Dizdaroğlu, Emrah, Kátibi-1, Kátibi-2, Ömer.

BU AŞK: Filat, Budapest, Dizdaroğlu, Emrah, Kátibi-1, Kátibi-2, Ömer.

BU BİR ESKİ: Filat, Ankara, Budapest, Kütahya, Dizdaroğlu, Emrah, Kátibi-1, Kátibi-2, Ömer.

GEVHERİ DER: Filat, Ankara, Kütahya, Dizdaroğlu, Kátibi-1, Kátibi-2, Ömer.

A strófák rendje is eléggé világosan rekonstruálható (l. a következő lapon).

Röviden azt mondhatjuk tehát, hogy az „ösváltozat” öt strófából állott, s ezek mind a rendelkezésünkre állnak. A négy teljes változat közül három azonos strófarendet mutat, s jól illeszkedik ehhez a többi – csonkult – szöveg is. Kivételt a Filat-, valamint az Ömer-féle változat képez, ezek azonban egymástól is eltérnek, külön fejlődési iránynak, későbbi alakulásnak tekinthetőek. Figyelemreméltó, hogy az ankarai és a kütahyai változatból egyaránt a BU AŞK strófa hullott ki, Budapesten és Emrahnál pedig – igaz, különböző okokból – a záróstrófa tűnt el.

16 Köprülüade, F. 1929. Albayrak, N. 1995.

Filat		BU AŞK	BU BIR ESKI	HAKK İÇİN	GEVHERİ DER
Ömer	DELI GÖNÜL	HAKK İÇİN	BU BIR ESKI	BU AŞK	GEVHERİ DER
Ankara	DELI GÖNÜL	HAKK İÇİN		BU BIR ESKI	GEVHERİ DER
Budapest	DELI GÖNÜL	HAKK İÇİN	BU AŞK	BU BIR ESKI	
Kütahya	DELI GÖNÜL	HAKK İÇİN		BU BIR ESKI	GEVHERİ DER
Dizdaroğlu	DELI GÖNÜL	HAKK İÇİN	BU AŞK	BU BIR ESKI	GEVHERİ DER
Emrah	DELI GÖNÜL	HAKK İÇİN	BU AŞK	BU BIR ESKI	
Kâtibî-1	DELI GÖNÜL	HAKK İÇİN	BU AŞK	BU BIR ESKI	GEVHERİ DER
Kâtibî-2	DELI GÖNÜL	HAKK İÇİN	BU AŞK	BU BIR ESKI	GEVHERİ DER

Szövegváltozatok

A variációk tehát nem annyira a strófák, mint inkább a sorok, sőt azon belül is a szavak szintjén jelentkeznek. Ezeket még a nyelvi nehézségek ellenére is érdemes áttekintenünk. A könnyebb érthetőség kedvéért előre jelezzük, hogy a különbségeknek két alapvetően eltérő fajtája létezik. Az egyik csoportba a szövegromlás eredményeképpen létrejött változatok tartoznak. Ezeket a többi variáns és a verstani szabályok ismeretében viszonylag könnyű kiszűrni. A másik csoportba olyan alakzatokat sorolhatunk, amelyek között nincsen minőségi különbség, mindegyikük megfelelő. (Nevezhetjük őket alternatív formáknak is.) Közöttük „rangsort” csak elterjedtségük foka alakíthat ki. Elemzésünk során az összes olyan szöveg helyet érintjük, ahol a kilenc vers között bármilyen eltérés tapasztalható. (A jobb érthetőség kedvéért a szövegek a függelékben teljes terjedelmükben, eredeti nyelven is megtalálhatók.) Elemzésünk a strófák, azon belül pedig a sorok rendjében halad.

DELI GÖNÜL

1. sor. A Deli gönül (‘bolond szív’) felütést minden kézirat megőrizte, a budapesti kivételével, ahol az ey gönül (‘ej, szív’) nyitás egyértelmű szövegromlás eredménye. Egyrészt költőileg nem túl erős, másrészt egy szótaggal rövidebb a kelleténél. Az Ömer-féle változat az első két ütem felcserélésével jött létre: deli gönül gam yeme (‘Szenvedvén, bolond szív, ne bánkódj’).

Az első sor jellegzetesen erős kifejezése a melül olup (‘szomorkodván’), amely mindenképpen eredetinek tekinthető. Dizdaroğlu változatában a gam çekip (‘bánkódván’), Ömernél az elem çeküp (‘bánkódván’) panelcsere eredménye, mindkettő teljes értékű, de magában álló változat.

Az első sor végének Dizdaroğlunál olvasható formája – te ağlama (ne is sírj) – bár verstanilag megfelelő, de költőileg nem túl szép megoldás.

2. sor. A második sor eleje többnyire az ağlamanın (‘sírónak’) és az elbette ~ elbet (‘biztosan’) szavak variálásával kezdődik. Kivételt az anakarai változat képez: bu ağlamanın (‘e sírónak’), amelyet azonban egyedülállósága és egy szótaggal a kelleténél rövidebb volta miatt szövegromlás eredményének kell tartana-

nunk. Ömernél az elbette helyett a verstanilag szintén megfelelő bir gün ('egy napon') kifejezés áll. Az elbette és az aġlamanın szavak azonban összesen hét szótagra rúgnak, holott csupán hatra volna mód. Ha azonban egy szó magánhangzóra végződik, az azt követő pedig magánhangzóval kezdődik, akkor lehetőség adódik az első szó végének megkurtítására. Minden bizonnyal itt is egy ilyen alak lehetett az eredeti: Elbett' aġlamanın. (Ezt három változat tartotta fenn.)

3. sor. A harmadik sor tartalmilag többé-kevésbé mindenhol azonos, ám formai szempontból minden kéziratban különbözik: Adûdan intikam alurum sanma ('Ne gondold, hogy bosszút veszek az ellenségen') ~ Adûya intikam kılârım deme ('Ne mondd, hogy bosszút állok az ellenségen') ~ Adûya intikam kalır mı bilmem ('Nem tudom, hogy az ellenséget eléri-e a bosszú') ~ Düşmâna intikam kalır mı sandım ('Arra gondoltam, hogy az ellenséget eléri-e a bosszú') ~ Adûya intikam kalır mı böyle ('Az ellenséget eléri-e így a bosszú') ~ Adûya intikam hiç kalır deme (Ne mondd, hogy az ellenséget sosem éri el a bosszú') ~ Adûya intikam kalır mı deme ('Ne mondd, hogy az ellenséget eléri-e a bosszú'). A sor tehát a bosszú elhagyására szólít fel, mert – mint a következő sorból megtudjuk – az Utolsó Ítélet idején minden tettéért felelnie kell az embernek. Különbségek csupán az aktivitás-passzivitás szempontjából vannak, egyedül Kâtibî-2-ben találkozunk gyökeresen más szemlélettel. Ott éppen az ellenség (a vetélytárs) az, akinek felelnie kell majd a tettéért, az „égi” bosszút semmiképpen sem kerülheti el, ha e földön nem bűnhődik is.

Emrah változatában a düşmân ('ellenség') szó felbukkanása egyszerű, verstanilag teljesen megfelelő csere eredménye, minden bizonnyal a kevésbé ismert adû ('ellenség') szó érthetőbbé tétele végett.

A sor végén véleményem szerint eredendően a deme ('ne mondd') szónak kellett állnia, hiszen ez szépen rímel az első sor végére (yeme, szó szerint: 'ne edd'). Mivel azonban az első és a harmadik sor rímeltetése nem kötelező, a többi változat is elfogadható (sanma, sandım, bilmem, böyle).

4. sor. A negyedik sor általában a herkes ('mindenki') szóval kezdődik, ezt kell elsődlegesnek tartanunk. Két változatban azonban törökösítési kísérletet látunk, meglehetősen sután a kişi ('ember') szó bukkan fel. A her kişi ('minden ember') alak ráadásul a kelletténél egy szótaggal hosszabb is. A régi, 16–17. századi költői nyelvben ezek a formák nemigen szerepelnek.

HAKK İÇÜN

1. sor. Az első sor tengelye az ibâdet etmek ('vallásgyakorlatokat végezni') ige. Az alany minden bizonnyal a sâdıklar ('igazak, hűségesekek') szó volt, bár az ankarai âşıkklar ('szerelmesek/dervisekek') alak is megfelelő lehetne, azonban két sorral később rímhelyzetben felbukkan, ez pedig megengedhetetlen. Az ige mindenhol ugyanazon segédige különböző formáit jelenti (eyler, eder, eden), bár

mindegyik megfelelő, közülük a legszebb és a leggyakrabban előforduló az eden forma.

A sor eleje a vallásgyakorlás célját vagy módját határozza meg: Sıdk ile ('Türelemmel, hűséggel') ~ Aşk için ('A szerelemért') ~ Halk için ('A népért') ~ Hakk için ('Az Istenért'). A változatok egyenértékűek, legelterjedtebbnek az utolsó tekinthető.

2. sor. A második sor alanya szinte mindenhol egyezik: bağrı yanıklar ('a lángoló keblűek'), egyedül az Ömer-féle változatban áll a kissé tudálékosabb kalbı yanıklar ('lángoló szívűek') kifejezés. A kapcsolódó igei rész azonban erősen különbözik: Bilür Mevlasını ('Felismeri Urát') ~ Mevlasını bulur ('megtalálja Urát') ~ Arar Mevlasını ('Keresi Urát') ~ Sevdığını bulur ('Megtalálja szerelmesét') ~ Mertebesin bulur ('Rangfokozatát megtalálja'). Mindegyik változat elfogadható. Érzésem szerint talán a Mevla 'Úr' szó lehetett az eredeti, mivel sok helyen szerepel, és eléggé markáns kifejezés is, ezek pedig ritkábban kopnak ki. Megjegyzendő, hogy a bilür ige olvasati hiba is lehet bulur helyett.

3. sor. A sor alanya mindenhol azonos: seven aşıklar ('szerető szerelmesek') (kivéve Ömernél, ahol a sever 'szerető, szereti' alak olvasható), szeretetük tárgya azonban többféleképpen fogalmazódik meg: Bîvefa dilberi ('Hütlén kedvest') ~ Bîvefa güzeli ('Hütlén szépséget') ~ Zamane dilberin ('A jelenkor [legszebb] szívrablóját') ~ Zamane dilber(i)ni ('A jelenkor [legszebb] szívrablóját'). Az utolsó két változat a záróstrófa egyik motívumát ismétli, valószínűleg szövegromlás révén került erre a helyre. A kéziratok döntő többségében a bîvefâ dilberi alak szerepel. A güzeli szó használata egyenértékű ezekkel, egyszerű csere eredménye.

4. sor. A negyedik sor azt adja tudtunkra, hogy mivel jár a szerelem. A szerelmes melül ('szomorú') ~ mecnûn ('bolond') ~ mahzûn ('szomorú') lesz. A változatok az ásik-költészet szempontjából egyenértékűek. Ráadásul mindhárom szó arab eredetű, tehát azonos stílusréteget képviselvek. A *bolond* szó természetesen a szerelem bolondjára utal, s mint ilyen a beteljesületlen, tehát szomorú szerelemre. Leggyakrabban a melül alak bukkan fel, ez lehetett az eredeti.

A sor elejének Dizdaroğlunál felbukkanó változata (kahıce bir) szövegromlás vagy téves olvasat eredménye. Ömernél teljesen egyedi – az ásik-költészetre egyébként igen jellemző – alak olvasható: Gâh ağladuğ gâhî gülmesi vardır ('Néha sírnia, néha nevetnie kell'). Így azonban a gülmesi ige harmadszor bukkan fel rímhelyzetben, ezért itt szövegromlásnak kell tekintenünk.

BU AŞK

1. sor. A kezdősor négy helyen azonos: Bu aşk dedikleri bir yoldur ince ('Amit szerelemnek mondanak, keskeny út az'). Ennek az eredetinek tekinthető változatnak több variációja is felbukkan: Bu bir aşk yoludur gayetle ince

(‘Ez egy szerelmi út, nagyon keskeny’) ~ Aşıklık dediğın kıldan çok ince (‘Amit szerelemnek nevezel, a szórszálnál sokkal vékonyabb’) ~ Bu aşıklık bir yoldurur derince (‘E szerelem út, igen mély [?]’).

2. sor. A második sor szinte mindenhol különbözik – kis mértékben. A sor három panelre osztható: alanyra, állítmányra és részeshatározóra. Ez utóbbi többnyire a fülemüle (bülbüle ‘fülemülének’), de egyszer-egyszer felbukkan a kedves (dildâre ‘kedvesnek’) és maga a szerelmes (âşık ‘a szerelmesnek’) is. Az alany mindenhol a rózsával és a bimbóval függ össze. Többnyire a gül-i gonca (‘rózsabimbó’) alak olvasható, de van gül ile gonca (‘a rózsza és a bimbó’) és az adott szövegkörnyezetben nehezen értelmezhető gülüne gonca (‘rózsájának a bimbó’) alak is. Az összetett ige többnyire a kegyetlenkedésre utal: cevr ider (‘kegyetlenkedik’), de felbukkan a hasonló értelmű, verstanilag azonban hibás – túl hosszú – cefâ eder és a nâz eder (‘kacérkodik’) alak is. A többnyire szorosan összefüggő variációk közül Emrah és Ömer megoldása ugrik ki: teljesen más pályára terelik a sor értelmét: Âşık nâz eder ol gül-i gonce (‘Szerelmesével kacérkodik ama rózsabimbó’) ~ Bülbül feryâd eder gülü görünce (‘A fülemüle jajgat, ahogy meglátja a rózsát’).

3. sor. Alapváltozatának a Bir güzelin kendi gönlü olunca (‘Amíg szíve van egy szépségnek’) alak tűnik. A két lejegyzés mellé sorolható a budapesti kézirat által fenntartott alak is, ahol egyértelmű a szövegromlás: lemaradt egy birtokviszony (güzelin helyett güzel), ezáltal a sor egy szótaggal rövidebbé vált. Kátibî-2-ben a güzel (‘szépség/szép lány’) szót a dilber váltja fel (‘szívrabló’). Egy kicsit még tovább módosult az Emrah-féle szöveg: bir dilberin helyett dilberin de (‘a szívrablónak is/pedig’). Dizdaroğlunál pedig a kendi (‘saját maga’) szó helyett az eğer (‘ha’) szócska szerepel. Ez utóbbi nyilván módosulás eredménye, a ‘ha’ szónak nincs szerepe a sorban, töltelékszó-ízű.

4. sor. A negyedik sorok megint csak sok apró változáson mentek keresztül, ez esetben sem találunk két egyforma változatot. A lényeg mindenhol megegyezik: ha a kedvesnek van szíve, akkor szerelmesét négy szemközt felkeresi, azaz létrejön a szerelmi légyott. A megfogalmazások vége sokszor egyezik: gelmesi vardır (‘mennie kell/menni fog’). Markáns az egyedül (tenhâ) szó jelenléte is, csupán a körítés és a nyelvtani elemek különböznek: nenhaca yanına (‘magányosan hozzá’) ~ nenhâca odaya (‘magányosan a szobába’) ~ nenhâda oraya (‘magányosan oda’). Gyakran felbukkan az oraya – odaya szópár, amelyek különbsége egyszerű olvasati hiba is lehet, mivel az arab írás *r* és *d* betűje szinte egybeesik. Némiképp más megfogalmazást mutat a Filat- és a Dizdaroğlu-féle változat: Arayıp nenhâda bulması vardır (‘Keresvén magányában kell megtalálnia’). Ez a megoldás is szép és teljes értékű, de meg kell jegyeznünk, hogy a versben mégsem egészen megfelelő, mivel a nyitóstrófával azonos rímet használ (bulması).

BU BIR ESKI

1. sor. A strófa minden bizonnyal a Bu bir eski sözdür ('Ez egy régi mondás') szavakkal kezdődött, ennek azonban több romlott változata is felbukkan. A kütahyai példány Bir eski sözdür ('Egy régi mondás') változata egy szótaggal rövidebb a kelleténél. A Filat példányában megőrzött szöveg ugyan jó, de értelmileg gyengébb a többinél, s gyanús a sor közepén olvasható yarım ('kedvesem') kiszólás is. Ilyenek a dallam következtében szoktak a szövegekhez csatlakozni, de csak nagyon ritkán képezik a főszöveg részét. Az Emrah-féle változatban ez a strófa alakult záróstrófává, a fenti fordulat helyére itt tehát a költő neve került: Bîçâre Emrahî ('A szerencsétlen Emrahí'). A többi szöveggel (söylenir 'mondatik') magányosan szembenálló budapesti söylenmiş ('elmondott') igealak cserének tekinthető.

2. sor. A második sor általános akçe ('aprópénz') szavával szemben kétszer a para ('aprópénz'), egyszer az altın ('arany') szavak állnak. Ezek cserének tekinthetők: megfelelőek, de nem elsődlegesek. A sor végén a gazel ('lírai vers') szó helyett az ankarai változatban olvasható güzel ('szépség') szó nem illik a szövegbe: romlás vagy téves olvasat eredménye.

3. sor. A harmadik sor értelmileg mindenhol egyezik, a megfogalmazások azonban eltérőek. Az alany minden esetben a szépség (güzel). A leggyakoribb megfogalmazás így hangzik: Zengince aşıkı bulsa ('Ha gazdag szerelmezt talál'). Ennek egyszerű változata a Zengince bir aşık bulsa ('Ha egy gazdag szerelmezt talál'). A Kátibî-2-ben pikánsabb változat szerepel: zengince müşteri ('gazdag vevőt/kuncsaftot'). A kütahyai, az ankarai és az Ömer-féle változatban az igealak is más: bulunca ('amikor... talál'). Dizdaroğlunál sajátos változatot olvashatunk: Zengini görünce meyleder güzel ('Amikor gazdagot lát, hozzá hajlik a szépség').

4. sor. A zárósor tárgya a költő, aki szegényként definiálja magát (szemben az előző sor gazdag emberével). Az általános züğürdü ('szegényt') alakkal szemben egyedül a budapesti kézirat képvisel eltérő változatot – Söyleyüp ('szólván') –, ez azonban nem illik a kontextusba, egyértelmű romlásnak tekinthető.

Bár a kedves egyértelműen elveti szegény szerelmesét, a módozatok különböznek: feryâda ('jajgatásra') ~ ferdâya ('holnapra') ~ sev dâya ('szerelemre'). Mindhárom elképzelhető, bár a sorpár értelme szerint az első változat a legjobb: Ha gazdag szerelmezt talál egy szépség, a szegényt jajgatásra adja, azaz ejti. Jó még a 'holnapra hagyja' kifejezés is, amely szintén a kikosarazást érzékelteti. A 'szerelemre gyűjtja' nem szerencsés, mert logikailag nem illeszkedik a kontextusba, hacsak így nem: '[reménytelen] szerelemre gyűjtja'.

GEVHERÎ DER

1. sor. Az utolsó strófa nyolc helyen szerepel – egyik változat csonka –, mégis rettenetesen zavaros. Biztosnak talán csak a rímrendszert tekinthetjük: *yakın* – *hakkın* – *sakın*. Az első sor a költő nevét leszámítva a Kâtibî-1-ben és Dizdaroğlu variánsában megegyezik: *Gevherî ~ Kâtibî sabreyle ötési yakın* ('*Gevherî ~ Kâtibî, légy türelmes, közel a túlvilág [?]*'). Hasonló ehhez a Kâtibî-2: *Kâtibî eder sabret uzak yakın* ('*Kâtibî, légy türelmes. Közel van a távol*').

Filat és Ergun kéziratában másféle megoldás szerepel: *Gevherî der olma herkese yakın* ('*Gevherî szól: ne légy mindenkihez közel/ne barátkozz mindenkivel*') Végül a kütahyai variáns egyértelműen rossz: hosszabb a kellesténél, és a rím sem megfelelő.

2. sor. A második sor vége egyértelműen *tuz etmek hakkın* ('*a kenyér és a só jogát, azaz a hálát*'). Értelmileg a *sorelők* is hasonlóak: '*nincs, ki betartaná e jogot*'. *Bulmadum gözetir* ('*Nem találtam olyat, aki betartaná*') ~ *Hiç sayan kalmamış* ('*Nem maradt senki, aki tekintetbe venné*') ~ *Kalmadı...* ('*Nem maradt...*') ~ *Hercâî gözetmez* ('*Az alávaló nem tartja be*').

3. sor. A harmadik sorok többnyire egyeznek: *Zamane dilberine aldanma sakın* ('*Vigyázz, meg ne csaljon e kor [legszebb] szívvrablója*'). A Kâtibî-féle változatokban ez kicsit más: *Bîvefâ dilbere* ('*A hűtlen kedves*').

4. sor. A negyedik sorok lényegileg egyeznek – a kedvesnek tüstént nevetnie kell – csupán az a kérdés, hogy kire: *bir yüzlere* ('*százakra*') ~ *yer yüzüne* ('*a föld arcára/föld felé*') ~ *yüze karşı hemen* ('*Tüstént az arcra*') ~ *bir yüze* ('*egy arcra*') ~ *yüze* ('*az arcra*'). Szótagszám szempontjából csupán az első három változat teljesértékű, közülük azonban nem tudunk választani.

Ömernél a záróstrófa bár lényegében a fenti rím-bázisra megy vissza, egészen önálló. S hogy a helyzet bonyolultabb legyen, nyilvánvalóan ehhez kapcsolódik az ankarai változat töredékes zárata is. Egyezik az első sor vége: *Cenâb-ı Hakk'ın* ('*A magasságos Istent*'). A második sorok tartalma azonos: *İnşallah ağyârın ölmesi yakın* ('*Reméljük, a vetélytársak halála közeli*') ~ *Cümle adüvlerin ölmesi yakın* ('*Minden ellenség halála közel*'). A harmadik sor Ömernél egyedi, az ankarai változatban pedig átmenetet képez a többi lejegyzés szövegei felé. Végül az utolsó sor megegyezik a többi kézirat változataival.

A variációk természete

Ha a fent tárgyalt helyeket képzeletben rávetítenénk a – jelenleg nem ismert – eredeti változatra, akkor azt látnánk, hogy a versnek csak kisebb része őrződött meg változtatás nélkül. Szinte sosem módosulnak azonban a rímek (s természetesen a rímtoldalékok, a *redifek* sem), hiszen ezek őrzik a strófák, illetve a teljes vers egységét. Erejük – „életképességük” – szépen megmutatkozik a sokféle-

képpen átírt utolsó strófában. Változzon bár meg a sorok tartalma, a rímek maradnak. A sakın – yakın – hakkın hármasságot semmilyen módosítás nem tudja eltörölni. (Hacsak nem a nyilvánvaló szövegromlás, mint például a kütahyai változatban: sakın – yakın – sakın.) Egyetlen gyenge kísérletképpen a hakkın szó átértelmezését említhetjük. Az egyik felfogásban valaminek a jogát, a másikban pedig Istent jelenti – ám ettől a rím szó teljesen azonos marad, csupán különböző jelentései kerülnek előtérbe. Amennyiben a rímekben változás figyelhető meg, akkor biztosak lehetünk benne, hogy a szöveget átalakították. Bármennyire szép is Ásik Ömernél a negyedik strófa megfogalmazása, a teljesen magában álló derince – görünce – olunca rímhármast másodlagosnak kell tekintenünk. Ugyanezért elfogadhatatlan a Dizdaroğlu-féle variáns harmadik strófájának zárlatában szereplő bulması ige is, amely ütközik az első strófa rímével. (Úgy tűnik, hogy a versben eredendően is szerepel egy rímtechnikai hiba: az első strófa második sora és az utolsó strófa főríme azonos: gülmesi. Ez azonban számos változatban szerepel, eredeti voltában aligha kételkedhetünk.)

Többnyire megmaradnak a „markáns szavak” is. Ezek olyan erős kifejezések, amelyek rányomják bélyegüket a sorra, amelyek arculatot, ízt adnak a sornak. Ilyen szó például az elbette (I/2), adû (I/3), sâdıklar (II/1), tenhâ (III/4), zengin (IV/3), züğürt (IV/4), tuz etmek hakkı (V/2) stb. E szavak áteshetnek ugyan kisebb-nagyobb módosulásokon, más nyelvtani környezetbe kerülhetnek, megváltozhat a sorban elfoglalt helyük, de – s ez a fontos – megmaradnak. A rímek mellett ezek a kifejezések teszik emlékezetessé a verset, ezek adják szépségét, s kiesésük érezhetően gyengébb változatokat eredményez.

Ezt a rímekből és markáns szavakból álló „vázat” tölti fel a többi, jóval kevésbé hangsúlyos, nem annyira érdekes szó. Ők esnek áldozatul leginkább a változásoknak, ők hullanak ki legelőször az énekmondó memóriájából. Ez persze nem jelent gondot, éppen köznapiságuk miatt könnyen helyettesíthetők, vagy akár spontán helyettesítődnek más elemekkel. Cserélhető építőkövekké, paneleké – más megközelítéssel alternatív alakokká – tekinthetők, amelyeknek variálódása elvben nem veszélyezteti a vers esztétikai értékét. Gyakori például az igeragozás módosulása: sanma ('ne gondold') ~ sandım ('gondoltam'); söylenür ('mondatik') ~ söylenmiş ('mondatott'). De ilyen a rokon értelmű szavak alkalmazása, például az akçe – altun – para (IV/2) vagy a melûl – mecnûn – mahzûn (II/4) hármasa. Ilyen a kedves megszólításának csereberéje is: güzel vagy dilber egyre megy. Cserék zökkenőmentesen végezhetők nagyobb egységekkel is. Ilyen például a 2. strófa eleje, mely a sor cél vagy módhatározói részét tartalmazza: Hakk için ~ Sıdk ile ~ Aşk için ~ Halk için. Ugyanígy változik a 2. sorban az állítmány és a tárgy: Sevdiğini bulur ~ Arar Mevlâsını. Hasonlóan sok variáció olvasható a záróstrófa 2. sorában. A központi gondolat a felebarátság, amelynek alánya ilyen módon fogalmazódik meg: Bulmadum gözetir ('Nem találtam olyat, aki betartaná') ~ Hiç sayan kalmamış ('Nem maradt senki, aki tekintetbe venné') ~ Hercâi gözetmez ('Az alávaló nem tartja be'). Hasonlót tapasztalunk a 3. strófa 2. sorában is: Bülbüle cevri ider ol gül-i gonce ('A fülemülével kegyetlenkedik ama rózsabimbó') ~ Aşıka nâz eder ol gül-i gonce ('A szerelmessel kacérkodik ama rózsabimbó').

A csere azonban akár egy egész sorra is kiterjedhet. Ilyenkor a bravúrt az jelenti, hogy a rímnek meg kell maradnia, az új sornak tehát bele kell simulnia környezetébe. A sorcserek viszonylag tág lehetőséget kínálnak; de míg a panelek többnyire témán belül maradnak, itt gyakori a teljesen új mondanivaló megfogalmazása is: Gevherî ~ Kâtibî sabreyle ötesi yakın ('Gevherî ~ Kâtibî, légy türelmes, közel a túlvilág [?]) ~ Gevherî der olma herkese yakın ('Gevherî szól: ne légy mindenkihez közel/ne barátkozz mindenkivel').

Különös módon panel a költő neve is, így annak szereplése egyáltalán nem oldja meg az attribúciós problémákat. Kâtibî és Gevherî neve könnyedén felcserélhető, annál is inkább, mert mindkettő három szótagú, ráadásul a klasszikus költőkéhez hasonlóan *-î* képzővel képzett. Emrah esete arra szép példa, hogy egy eredendően nem záróversszaknak szánt strófát is könnyedén kolofonná lehet alakítani. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy szinte minden ásik-vers esetében felmerülhetnek a szerzőséggel kapcsolatos nehézségek, azaz a szerző nevéből egyáltalán nem biztos, hogy következtethetünk a vers születésének idejére, körülményeire. A csereberélődésről feljebb elmondottak értelmében sajnos a stílisis elemzések sem adnak biztos eredményt, hiszen előfordulhat, hogy éppen az „eredeti” hangvétel tűnik el.

A panelek lényege, hogy ugyanazt a tartalmat más szavakkal, esetleg kissé más árnyalattal fejezik ki. Többnyire azonban nem módosítják a sor nyelvtani felépítését, s a vers lüktetését sem. Ugyanakkor azonos hosszuk miatt bármikor felcserélhetők. „Baj” akkor adódik, ha egy-egy csere nem sikerül tökéletesen, elcsúszik, suta lesz, netán az értelem rovására megy. Versünkben példa erre a züğürdü 'szegényt' szó felcserélése a söyleyüp 'szólván'-ra. A sorpár teljesen elveszíti eredeti értelmét, ellaposodik, nincs igazi ereje, de elvész a játék is: a szegény – gazdag szembeállítás.

Máskor – s ez az eset gyakoribb – a „rossz” csere nem az értelmet zavarja meg, hanem a vers formai rendjét borítja fel: a sor túl rövid vagy túl hosszú lesz (V/5.), rímisméltás áll elő (strófán belül: ankarai változat II. versszak, versen belül Dizdaroğlu: I. és III. versszak főríme), vagy egyszerűen csak költőietlen, „zötyögős” sor alakul ki. Nem lehetetlen azonban, hogy a „hibák” egy része a lejegyzőknek, netán a közétevető tudósoknak köszönhető, s természetesen maguk az énekesek is elkövetnek ilyeneket. (Tehát a hibás változatot is reálisnak kell tekintenünk, annál inkább, mert énekelt formában ezek java része fel sem tűnik. „Hibásan” is teljes értékű változatok. Éppen ezért óvatosan kell bánnunk a török kiadásokkal, amelyekben csaknem mindig hibátlan – félő, hogy „idealizált” – változatokat olvashatunk.)

Ha fenti rendszerezésünk eredményeivel felvértezve közelítünk újra a versek eltéréseihez, akkor azt találjuk, hogy ezek jelentős része szövegromlás eredménye. Másik részük apróbb – nyelvtani és/vagy szórendi – változás, amely az eredeti vers hangulatát nem változtatja meg. Még a komolyabb beavatkozások között is akad jó néhány, amelyben a kulcsszavak azonosak. Végül alig két-három olyan esettel találkozunk, ahol ténylegesen új elemek kerülnek a szövegbe. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy versünk jó 300 éves múltja és nagy elterjedtsége ellenére is meglepően egységes formában maradt fenn.

Rekonstrukciós kísérlet

A fenti változatok egybevetése után joggal reménykedhetnénk abban, hogy sikerül a kéziratok egymáshoz való viszonyát meghatározni, s ezáltal közelebb jutunk az eredeti költeményhez. Jelen esetben azonban e módszer nem vezet eredményre. Ha a különböző változatokat egymásra vetítjük, kiderül, hogy minden mindennel összefügg, nincsenek markánsan elkülönülő hagyományvonalak. Például nagyon feltűnően megegyezik – a költői nevet leszámítva – a Dizdaroğlu-féle változat és a Kátibí-1 utolsó versszakának első sora. Ez alapján arra következtethetünk, hogy a két vers valamilyen módon összetartozik. Csakhogy az összes többi, változásnak kitett ponton rendre különböző alakokat tartottak fenn, ezért mégsem tekinthetők egy szövegcsoporthoz. Mintha a változtatások is vándorolnának, mindegyikük külön életet él, hol összetalálkoznak, hol külön utakon járnak.

Több reménnyel kecsegtet a változatok minőségének elemzése. Könnyen kiszűrhetők és javíthatók például a verstani hibák, ezzel alaposan lecsökken a variációk száma. Feljebb már láthattuk, hogy az eltérő, de egyaránt megfelelő alakok egyike általában több kéziratban is felbukkan, a többi pedig csak egy-egy helyen, alkalmoszerűen. Ilyen esetekben – az egyértelmű genetikai kapcsolatok hiánya miatt – joggal következtethetünk arra, hogy az elterjedtebb változat az eredeti, s számos, mégoly tetszetős alak csak lokális jelentőségű, s talán annak az énekmondónak a számlájára írandók, akitől a lejegyzés származik. Így ismét jelentősen csökkenthetjük a változatok számát. Ha például csak Emrah versét ismerjük, a záróstrófát teljes értékűnek tarthatnánk, hiszen szépen fejezi be a verset. A többi változat tükrében azonban tudjuk, hogy ezt a strófát az „eredeti” vers negyedik versszakából eszkábálta valaki. Vagy hiába jó az Ömer-féle változat nyitása – *Elem çekme deli gönül* –, eredeti semmiképp sem lehet, hiszen mindenhol máshol a *Deli gönül* szavakkal kezdődik a vers. E rétegek lehántása után, mint arra már fentebb utaltunk, meglepően egységes képet kapunk, alig néhány kérdéses pont marad. Ezek esetében nincs semmilyen fogódzónk, az egyenértékű alakok közül nem tudunk választani. Egyáltalán nem bizonyos azonban, hogy maga a költő csupán egyetlen változatot hagyott maga után. A versek alkotójuk kezén is éltek, s később is élők maradtak. Csak a papír tette őket mozdatlan, változhatatlan múzeumi tárgyakká. (Persze csak a tudomány számára.) Végezetül ezt az „ideális”, az eredetihez közelítő alakot mutatjuk be:

Deli gönül melül olup gam yeme
Elbett' ađlamanın gülmesi vardır
Adūya intikam alırım deme
Herkes ettüđini bulması vardır

Hakk için ibâdet eden sâdıklar
Mevlâsını bulur bađrı yanıklar
Bivefâ dilberi seven âşıklar
Gahî böyle melül olması vardır

Bu aşk dedikleri bir yoldur ince
 Bülbüle cevr ider ol gül-i gonce
 Bir güzelin kendi gönlü olunca
 Tenhâda oraya gelmesi vardır

Bu bir eski sözdür söylenir ezel
 Dilber akçe ister dinlemez gazel
 Zengince âşıkı bulsa bir güzel
 Züğürdü ferdâya salması vardır

Gevherî der olma herkese yakın
 Hiç sayan kalmamış tuz etmek hakkın
 Zamâne dilberine aldanma sakın
 Hemen yer yüzüne gülmesi vardır

Irodalom

Ágoston Gábor – Sudár Balázs

2002 *Gül Baba és a magyarországi bektasi dervisek*. Budapest.

Albayrak, Nurettin

1995 Erzurumlu Emrah. In *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XI. 337–338.

1996 Gevherî. In *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XIV. 43–44.

Csorba György – Sudár Balázs

2003 Egy magyar antikvárius Isztambulban: Szilágyi Dániel. In *Függőkert. Orientalisztikai tanulmányok*. Szerk. Csirkés Ferenc Péter, Csorba György, Sudár Balázs, Takács Zoltán. Budapest, 117–136.

Dizdaroğlu, Hikmet

1947 Halk Şiirleri Üzerine Bir Düşünce ve Gevherî'nin İki Koşması. *Ülkü* 1947/7. 7–8.

Elçin, Şükrü

1998 *Gevherî Divânı. İnceleme – Metin – Dizin – Bibliyografya (Düzeltilmiş ve eklemeler yapılmış II. baskı)*. Ankara.

Ergun, Sadettin Nüzhet

1936 *Aşık Ömer: Hayatı ve Şiirleri*. İstanbul.

é. n. *XVII nci asır Sazşairlerinden Kâtibî*. [Ankara].

Hazai György

1975 Gevheri. In *Világirodalmi lexikon* III. 520.

Karahan, Abdülkadir

1991 Âşık Ömer. In *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. IV. 1.

Köprülü, Fuad

1940 *Türk Sazşairleri* II. İstanbul.

Köprülüzade, Fuat

1929 *XIX uncu asır Sazşairlerinden Erzurumlu Emrah*. İstanbul.

Rásonyi László

1970 Áşık Ömer. In *Világirodalmi lexikon* I. 511.

Hazai György – Árpád Imre (szerk.)

1961 *Szenvedélyek tengere. A török költészet antológiája*. Budapest.

Tasnádi Edit

1979 Kâtibî. In *Világirodalmi lexikon* VI. 115.

Ural, Orhan

1984 *Erzerumlu Emrah hayatı, şiirleri*. Istanbul.

Függelék¹⁷

Filat:

Bu aşk dedikleri bir yoldur ince
Bülbüle cefâ ider ol gül ile gonce
Bir güzelin kendi gönlü olunca
Arayup tenhâda bulması vardır

Bu bir sözdür yârim söylenir ezel
Dilber akçe ister dinlemez gazel
Zenginçe âşıkı bulsa bir güzel
Züğürdü sevdâya salması vardır

Sıdk ile ibâdet eyler sâdıklar
Arar Mevlâsını bağı yanıklar
Zamâne dilberin seven âşıklar
Gahî böyle mecnûn olması vardır

Gevherî der olma herkese yakın
Hiç sayan kalmamış tuz ekmek hakkın
Zamâne dilberine aldanma sakın
Hemen yer yüzüne gülmesi vardır

Ankara:

Deli gönül melûl olup gam yeme
Bu ağlamanın gülmesi vardır
Adûdan intikam alırım sanma
Herkes ettiğini bulması vardır

Aşk için ibâdet eder âşıklar
Bilür Mevlâsını bağı yanıklar
Bivefâ dilberi seven âşıklar
Gahî böyle melûl olması vardır

Bu bir eski sözdür söylenir ezel
Dilber para ister dinlemez güzel
Bir zengin âşık bulunca bir güzel
Züğürdü feryâda salması vardır

[.....] Cenâb-ı Hakk'ın
İnşallah ağyârın ölmesi yakın
Gevherî der beyaz dilbere aldanma sakın
Hemen bir yüze gülmesi vardır

17 A verseket a jobb áttekinthetőség kedvéért azonos helyesírású nívóra hoztam, a tudományos átírás mellékjeleit elhagytam. Hasonlóképpen nem foglalkoztam az archaizmusokkal sem.

Budapest:

Ey gönül melûl olup gam yeme
Ağlamanın elbette gülmesi vardır
Adûya intikam kılarım deme
Herkes ettiğini bulması vardır

Hakk için ibâdet eden sâdıklar
Mevlâsını bulur bağı yanıklar
Bîvefâ dilberi seven âşıklar
Gahî böyle melûl olması vardır

Bu aşk dedikleri bir yoldur ince
Bülbüle cevr ider ol gül-i gonce
Bir güzel kendi gönlü olunca
Tenhâda oraya gelmesi vardır

Bu bir eski sözdür söylenmiş ezel
Dilber akçe ister dinlemez gazel
Zengince âşıkı bulsa bir güzel
Söyleyüp ferdâya salması vardır

Dizdaroğlu:

Deli gönül gam çekip te ağlma
Elbet ağlamanın gülmesi vardır
Adûya intikam kalır mı bilmem
Kişi ettiğini bulması vardır

Hakk için ibâdet eden âşıklar
Sevdiğini bulur bağı yanıklar
Bîvefâ dilber(i)ni seven âşıklar
Kâhice bir melûl olması vardır

Bu bir aşk yoludur gayetle ince
Dildâre cevr ider gülüne gonce
Bir dilberin eğer gönlü olunca
Arayıp tenhâda bulması vardır

Bu bir eski sözdür söylenir ezel
Dilber altın ister dinlemez gazel
Zengini görünce meyleder güzel
Züğürdü ferdâya salması vardır

Gevherî sabreyle ötesi yakın
Kalmadı sabra [...] hakkın
Zamâne dilber(i)ne aldanma sakın
Hemen bir yüzlere gülmesi vardır

Kütahya:

Deli gönül melûl olup gam yeme
Elbette ağlamanın gülmesi vardır
Adûdan intikam alırım deme
Herkes ettiğini bulması vardır

Hakk için ibâdet eden sâdıklar
Mevlâsını bulur bağı yanıklar
Bîvefâ dilberi seven âşıklar
Gahî böyle mahzûn olması vardır

Bir eski sözdür söylenir ezel
Dilber akçe ister dinlemez gazel
Zengince âşıkı bulunca bir güzel
Züğürdü feryâda salması vardır

Gevherî der effendüm unutma sakın
Bulmadum gözetir tuz ekmek hakkın
Zamâne dilberine aldanma sakın
Hemen yüze gülmesi vardır

Emrah:

Deli gönül melûl olup gam yeme
Elbet ağlamanın gülmesi vardır
Düşmana intikam kalır mı sandın
Herkes ettiğini bulması vardır

Hakk için ibâdet eder sâdıklar
Mertebesini bulur bağı yanıklar
Bîvefâ dilberi seven âşıklar
Gahî böyle melûl olması vardır

Âşıklık dediğin kıldan çok ince
Âşıka nâz eder ol gül-i gonce
Dilberin de kendi gönlü olunca
Tenhâca yanına gelmesi vardır

Biçâre Emrahî söylenir ezel
Dilber akçe ister dinlemez gazel
Zengince bir âşık bulsa bir güzel
Züğürdü sevdâya salması vardır

Kâtibî-1

Deli gönül melûl olup gam yeme
Ağlamanın elbet gülmesi vardır
Adûya intikam kalır mı böyle
Herkes ettiğini bulması vardır

Hakk için ibâdet eden sâdıklar
Mertebesin bulur bağı yanıklar
Bîvefâ dilberi seven âşıklar
Gahî böyle melûl olması vardır

Bu aşk dedikleri bir yoldur ince
Bülbüle cevri ider bir gül-i gonce
Bir güzelin kendi gönlü olunca
Tenhâca odaya gelmesi vardır

Bu bir eski sözdür söylenir ezel
Dilber akçe ister dinlemez gazel
Zengince bir âşık bulsa bir güzel
Züğürdü ferdâya salması vardır

Kâtibî sabreyle ötesi yakın
Hercâî gözetmez tuz etmek hakkın
Bîvefâ dilbere aldanma sakın
Hemen bir yüzüne gülmesi vardır

Ömer:

Elem çeküp deli gönül gam yeme
Birgün ağlamanın gülmesi vardır
Adûya intikam kalır mı deme
Herkes ettiğini bulması vardır

Halk için ibâdet eder sâdıklar
Mevlâsını bulur kalbı yanıklar
Bîvefâ dilberi sever âşıklar
Gâh ağlatup gâhî gülmesi vardır

Kâtibî-2

Deli gönül melûl olup gam yeme
Ağlamanın elbet gülmesi vardır
Adûya intikam hiç kalır deme
Herkes ettiğini bulması vardır

Hakk için ibâdet eden sâdıklar
Mevlâsı bulur bağı yanıklar
Bîvefâ dilberi seven âşıklar
Gahî böyle melûl olması vardır

Bu aşk dedikleri böyledir anca
Bülbülü zâreder ol gülü gonce
Bir dilberin kendi gönlü olunca
Tenhâca odaya gelmesi vardır

Bu bir eski sözdür söylenir ezel
Dilber akçe ister dinlemez gazel
Zengince müşteri bulsa bir güzel
Züğürdü ferdâya salması vardır

Kâtibî eder sabret uzak yakın
Bulunmaz gözetir tuz etmek hakkın
Zamâne dilberine aldanma sakın
Yüze karşı heman gülmesi vardır

Bu bir eski sözdür söylenir ezel
Dilber para ister dinlemez gazel
Zengin âşıkı bulunca bir güzel
Züğürdü ferdâya salması vardır

Bu âşıklık bir yoldurur derince
Bülbül feryâd eder gülü görünce
Bir dilberin kendi gönlü olunca
Tenhâca odaya gelmesi vardır

Zikredelim bugün Cenâb-ı Hakk'ın
Cümle adüvlerin ölmesi yakın
Ez Ömer dilbere meyletme sakın
Hemen bir yüzüne gülmesi vardır